

BODROGKÖZ

A víz tájalkító szerepe.

A Hanság kivételével aligha van csonka hazánknak olyan tája, amelynek életét oly döntően határozta volna meg a víz, mint a Zemplén-megyei Bodrogköznek, ennek a Tisza-Bodrog- és Latorca által körülzárt „sziget“-nek.

Keletkezésénél, felépítésénél fogva átmenetet alkot az Alföld és az Északkeleti Felvidék vulkáni övezete között. Ide is lenyúlnak e vulkáni övek előhegyei, de tájjellege erősen alföldi jelleget mutat. Jelentős területet elfoglaló homokbuckái miatt a Nyírség folytatásának tarthatnánk, ha elhanyagolhatnánk a víznek mindenél fontosabb tájalakító erejét.

Mértani közepén, nyugat-keleti irányban húzódó mély beszakadás eredménye, hogy ott vannak legmélyebb részei (80–100 m.). A szint itt a határoló folyók árvízszintje alatt van, ezért a három folyó árvizel területének több mint felét elborították, számtalan mocsarat, tavat alkotva, míg a szabályozás véget nem vetett e vízvilágnak.

Az évenként megismétlődő áradások, kiöntések alakították ki nagy részben területünk felszínét, talaját, növényzetét, határozták meg lakójának életmódját. Felszínének jelentős részét foglalja el a negyedkori futóhomok. Az uralkodó észak—déli irányú szelek hordták ide s halmoztak dombokba, buckákba. A halmok, dombok völgyeibe behatoltak a folyók évenként ismétlődő árvizei, támadták, széjjelhordták, nivelláltak, tehát jelentősen hozzájárultak a felszíni kép változásához.

Az árvíz elvonulása után visszamaradt tavakban, mocsarakban dús lánpnövényzet alakult ki, mint az egész tájon uralkodó növényzeti formáció. Ezt kiegészítették a folyók menti mocsári fűztölgyerdők. Különösen a Tisza és Latorca mentén foglaltak el jelentős területeket ezek az erdők. A lápi növényzet a vízzel együtt alakította a terület talajtani képét. Csaknem mindenütt megtaláljuk az ártéri homokot, agyagot; a dombok völgyeiben, az egykori tavak fenekén a tőzegtalajt, lápföldet (tömlé), a szikes agyagot, a sárga és fekete nyírkot.

Természetesen az állatvilága is e vízi világnak megfelelően alakult ki.

Az éghajlat lényegesen nem befolyásolhatta, mozdíthatta elő a vízvilág terjeszkedését, mert a Kárpátaljáról került ide ez a hatalmas vízmennyiség, amely a táj jellegét teljesen elütővé tette környezetétől. Tehát távoleső terület időjárási viszonyai határozták meg területünk viszonyait. Legfeljebb annyit állapíthatunk meg, hogy a tavaszi csapadékmaximum s az olvadások által előidézett árvizek ideérkeztének egybeesése csak fokozták a hatást. A páratartalom bizonyára nagyobb volt, mint a szomszédos területeken.

E vízvilág részben előmozdította az ember letelepedését, részben hátráltatta. Előmozdította addig, amíg csak primitív életének létfeltételeit kereste. A hegyek, dombok kiemelkedései, szigetei, „gorcai“, kínálkoztak a letelepedésre. A víz, a lápvilág megvédték a vadak, ellenség támadásai elől, élelmet, — halat, vadat, tojást, — építkezéshez sást, nádat, fát adtak. Mikor azonban már emelkedik kultúrában, a különböző tájak már egyre jobban egymásra vannak utalva, a minden oldalról vízzel körülzárt és nehezen járható terület visszamaradt.

Éppen ezért soha nem jut fontosabb szerephez. Kisebb városai és vásárhelyei vannak ugyan, de ezek hatása — Lelesz kivételével — nem jut túl a folyókon.

Körülzártságának eredménye az is, hogy Latorca menti apró falvai megőrizték a magyarság igazi apró falutípusát.

Megközelítő képet alkothatunk magunknak a Bodroγκöz egykori viszonyairól, ha megnézzük az első, ismert térképet, amely 1799-ből való. A térkép szerzője, eredetijének helye ismeretlen; mérete 1 : 57.000 s a Bodroγκözi Tiszaszabályzó Társulat monografiájának mellékletként jelent meg.

Nemcsak három oldalról határolja folyó, hanem még belső területét is átszeli a Tiszának két kis mellékága, ere, a Tice és a Karcsa ér. Többször egyesültek egymással, számtalan mellékágot, tavat, haloványt alkottak, majd a Bodroγκba ömlöttek. Nem szabad lebecsülnünk ezek nagyságát és jelentőségét, mert pl. a Karcsán a 17. sz.-ban sószállítóhajók is közlekedtek; a Tice pedig fontos települési vonal volt. Igen sok ér kötötte össze a két főfolyót, a Tiszát és a Bodroγκot, e két eren felül is. (Nagy Füzesér, Malomér, Törökér.) A már említett beszakadási tengely mentén számtalan kisebb-nagyobb tó helyezkedett el fűzér alakban. (Nagyobbak: Hosszúrét, Parlagcsa, Detka, Alsótó, Szent István palástja stb.) E

vízvilágot fokozta még a három folyó sok kanyarulata és haloványa.

A mult század közepén megindult szabályozási munkálatok teljesen megváltoztatták a képet. A szabályozás és lecsapolás olyan tökéletes munkát végzett, hogy az egykori vadvizek, mocsarak, lápok helyét sok helyen csak a dűlőnevek őrizték meg. A hosszú, kitartó munkának lett az eredménye, hogy az egykor 90.000 kat. holdat kitevő vízjárta terület (az egész terület 171.000 kat. hold) leolvadt 10.000-re. Ez is használható, mint rét, legelő, vagy tavaszi vetések alá.

A szabályozás munkája nehezen tudott itt is átvergődni a kezdet nehézségein. Tőkehiány s nem utolsó sorban a megfelelő gyakorlat és tapasztalat hiánya miatt csak a század végére sikerült nagyobb eredményt elérni.

A munkát a Bodroglózi Tiszaszabályozó Társulat indította meg, kanyarulatok átvágásával, védtöltések építésével. A belvizek levezetésére nem is gondoltak a munkálatok megindításakor. Csak később látták be, hogyha a kérdést megoldatlanul hagyják, fél munkát sem végeznek. Az egész területet behálózó csatornák, zsilipek és vízátelelő szivattyútelepek építésével elérték, hogy a szabályozás munkájának befejezése után három területre lehet osztani gazdasági szempontok és feladatok figyelembe vételével. 1. Magasabban fekvő részek, őszi szántásra alkalmasak. 2. Folyóárterek tavaszi szántásra alkalmasak, v. mint rét, legelő használhatók. 3. Víztartó medencék s azok nádas, sásos környéke, (Karcsa ér Karcánál, Pácín alatt, Törökér stb.) a terület legmélyebb részei, ahol még megmaradt a víz. A szabályozás előtt a Tisza 171 km. hosszúságban határolta a területet, a szabályozás után e határ 84 km-re csökkent. A mezőgazdaságilag hasznavehetetlen terület 45.000 kat. holdról 110 kat. holdra esett vissza. Ennyi a jelenlegi állandó vízterület. Csupán egy kis része, délnyugati csücske (kb 10.000 hold), az u. n. Bodrogló szabályozatlan még.

Az eddig felsorolt szám adatok is már eléggé rámutatnak arra, milyen jelentős változáson ment át területünk a szabályozás által. Még beszédesebb lesz az eredmény, ha tovább megyünk vizsgálódásainkban s azt vizsgáljuk, milyen változásokat vont maga után a gazdasági életben, a lakosság életmódjában, — településében — lelkivilágában.

Az árvízről felszabadított területek értékesítése fokról-fokra történt. Először rét, legelő lesz belőle, majd szántó. Az ember

maga is sietette az egykori tófenekeknek termőtalajjá való átalakulását. A gazdag növényzet korhadó maradványait meggyűjtötte, hogy hamúvá, termőtalajjá váljon. (Személyes, gyerekkori emlékem van erről. 1915–16-ban a tiszakarádi állomás előtti tófenék égését láttam) A vastag iszap, hamú, mindenütt kitűnő termőtalajnak bizonyult.

A lakosság főoglalkozása eddig az állattenyésztés — főleg szarvasmarhatenyésztés — volt. Művelni csak annyi földet művelt a homokdombok oldalain, ami szükségletét éppen csak megtermette.

Legelő, kaszáló bőven jutott még más vidékek gulyának is. Szokásban volt a Hegyaljáról idehajtani gulyákat nyári legelőre. Ennek a nagyarányú szarvasmarha-tenyésztésnek emléke az 1895-i állatösszeírásban szereplő nagy marhaállomány minden községben, ami még a sertésállomány számát is sok helyen felülmultra. (Bodrogszentesnek pl. 31 hold legelője volt s 431 drb. szarvasmarhája.) Az erdők nagy része is áldozatul esik az új hódításnak, irtják, mert kell a szántóföld. Szabályozás előtt a Latorca, Tice menti falvaknak van aránylag több szántóföldjük, mert a hegyek, dombok oldalait nem öntötte el az árvíz. A szabályozás után nagy eltolódás következik be a délebbre fekvő falvak javára, a tófenekek lassan szántókká lesznek. A szabályozás maga után vont a birtok értékének megváltozását is. A jobbágyság, felszabadítása után, amikor határfelosztásra került a sor, itt is, mint az országban mindenütt, a száraz, víz nem járta, futóhomokos területeket választotta, a nagy birtokosoknak a mocsaras, vizenyős terület jutott. 100 hold homokos, vízmentes területet többre becsült, mint 1000—1500 hold vízjárta területet. A szabályozás következtében azonban éppen a legértéktelebb területek lettek a legértékesebbek. Az uradalmak óriási gazdasági fejlődésnek indultak. Egy-egy major lélekszáma vetekszik egy-egy falu lélekszámával. (250—300—400 lélek.) Új jelentőséget nyernek, kitűnő példát mutatnak a gazdálkodásra, magtermelésre, ipari növények meghonosítására, állattenyésztésre. Amint eddig ráillet a Bodrogszóra, hogy a víz országa, úgy illik rá ettől kezdve, hogy a nagy birtokok hazája. (1910 körül 73 %.)

Azokban a községekben terpeszkednek, melyeknek határát víz járta, mocsár, tó foglalta el. Csak egy példát ragadunk ki. Tiszakarád 11.631 kat. hold területéből csak 1577 kat. holdat tesz ki a 100 holdon aluli birtok. (13·5 %, Pácinban 14·0 %.)

A mult század végén a Bodrogrövidről is nagy volt a kivándorlás Amerikába, különösen a Latorca menti falvakban öltött nagy méreteket. Ha közvetve is, de mégis a szabályozással, illetőleg a gazdasági viszonyok megváltozásával, az uradalmak szerepével van összefüggésben, mert míg a Karcsa—Tisza menti községek nincstelen napszámosai találtak némi munkaalkalmat, megélhetési alapot az uradalomban, mint cselédek, napszámosok, addig a Latorca menti kis falvak zsufolt népe nem talált sehol földet, munkát, kénytelen volt kivándorolni.

Igen érdekes eredményekhez jutunk, ha azt vizsgáljuk, hogyan határozta meg a víz az ember megtelepedését és életmódját. Az ősember letelepülési helyéről már szólottunk. Számos adatunk van arról, hogy több község az árvíz áldozatául esett, vagy kénytelen volt helyét megváltoztatni, kis területre szorítkozni. A két-ér, a Tice és a Karcsa mentén épült a legtöbb község. A Tice csaknem minden kanyarulatával egy-egy községet fogott közre. Az erek, tavak között szigetszerűen emelkedtek ki a többi, homokdombokon épült községek. A Bodrog mellett hét, a Tisza mellett közvetlenül csak három község épült. A Tisza kanyarulatai teljesen körülzárták ezeket, míg a szabályozás után messze estek a Tiszától, mert a kanyarulatok átvágásával elvezették a folyót. Az erek, tavak, kiöntések határozták meg a községek belterületének terjeszkedési határát is. A templom a falu közepén épült, körülvéve a temetővel, mert halottainak nyugodt, vízmentes helyet keresett mindig az ember. Ezek körül találjuk a falu magját (Leányvár, Karcsa, Cigánd.) A belső telkek, a főút két oldalán, hosszú csíkokká alakultak, mellékutcáról alig lehet szó. (Mint a szomszédos Hegyalja számos községében, csak ott természetesen más okokból.) Csaknem minden községre jellemző a zsufoltság, zsákutca, rendszertelen építkezés. Így pl. Karcsán 20—25 ház van még ilyen zsufoltságban; közös portán szembenéző házak, közös udvarok, 7—8 család lakik egy udvaron, sokszor dűledező, paticsfalu, nádfedelel, alacsony egy ablakos házban. Ősi családközösség, közös gazdálkodás emlékei. (Sváb községek hasonló építkezésére emlékeztetnek.)

A folyók, erek menti településekre jellemző, hogy zug-szög települések s a folyópart domború, illetőleg homorú oldalán épültek. A zug települések utcahálózata a falevél erezetére emlékeztet; közepén a főút, ebből ágaznak ki az egyes telkek. A homorú oldalon épültek távolodni igyekezzenek a parttól, mert a víz

ereje elhordja, koptatja a telket, a kertet alámossa; a domború oldalon lévő tovább terjeszkedik a folyó felé.

A szabályozás után a zsufoaltság igen nagy mértékben csökken; egyes községek belsősége csaknem kétszeresére növekszik. (Karád.) Sok helyen megtaláljuk még ma is a faluban a kisebb-nagyobb tómaradványt, ami feltöltésre vár. (Ricse, Cigánd, Agárd.) Milyen nagy a változás még ma is, kitűnően mutatja Ricse esete. Itt a gyógyszertár, iskola, szolgabírói hivatal helyén két évtizeddel ezelőtt még nádas zöldelt.

Ugyancsak meghatározta a víz az építkezés módját és anyagát is. A vízvilág adta a legolcsóbb építkezési anyagot: nádat és sást, valamint a nagy füzes erdőségek az épületfát. Úgyszólván csaknem egyetlen építkezési mód volt a patics építkezés, vesszőből v. nádból. Olcsó volt és praktikus, mert ha jött az árvíz, a ház lakója a padlásra, tetőre menekült, a ház nem dőlt össze, csak a vakolatot mosta le az ár, a váz vagy bordázat megmaradt s a vakolathiányt gyorsan lehetett pótolni. Ugyancsak nádból, sásból, fűzfavesszőfonatból épültek a gazdasági épületek is.

Könnyű ezek után elképzelni, hogyan történhetett itt a közlekedés, kereskedés. Amíg a vadvizek, mocsarak és tavak világa volt, addig nem volt szükség piacra, terményértékesítésre, de aligha is lehetett volna erről szó; az utak járhatatlanok voltak, csak nyáron lehetett szó szárazföldi közlekedési eszközök használatáról; máskor fűzfából készült csónak, sajka volt a szállító eszköz, gyakran húzta ló. (Ricsén pár évvel ezelőtt még volt olyan öreg ember, aki jól emlékezett ezekre a csónakokra.)

II. József császár-kori térkép szerint a főútvonal észak-déli irányban haladt. A többi út csaknem teljesen járhatatlan volt. Sok községbe csak egy út vezetett, ami ritkán ment tovább, voltak olyanok is, melyekbe csak egy gyalogúton lehetett eljutni. Nem háborgatta így a községeket sem az ellenség, sem a földesúr embere járandóság beszedéséért. (Ricse pl. éveken át hírt sem hallott földesuráról.) A szabályozás már jól előre haladt, amikor 1880-ban megépül az első vasútvonal, majd a Bodrogközi Gazdasági Vasút 1913–14-ben. A szabályozás nyújtott lehetőséget a vasutak megépítésére, a vasutak pedig a továbbfejlődésre.

A nép lelkületére is erősen rányomta bélyegét a vízvilág. Minden falunak megvan még ma is az elzártságból következő jellegé. A víz védte, de támadta is az embert. Áldozatul esett a mocsári betegségnek, tifusznak, maláriának. Az elzártság egymásra

utalta őket, kifejlődött a közös munkálkodás szervezettsége; „bokrok“-ba, „felekezetek“-be tömörültek, úgy „gyalmásztak“ (halásztak), együtt kötötték a hálót, közösen vágták a léket („véket“), együtt vágták a nádat, sást. Két csónak húzta a „lapsoló“-t, v. „kétközhaló“-t. Haltól kapta a dülő a nevét, (Csíkos ér, Visser, Kárászos) közösen hajtották marháikat legelőre, úszó szigetekre, együtt hordták haza csónakon a szénát, vágták az erdőben a fát. Egyes községek hivatalos pecsétjein az egykori vízvilágra emlékeztető rajzok voltak (csónakázó ember, hal, gólya.) A ricsei ember ma is órákon át ül gugolva a piacon, mintha a horgot vigyázná. Egymás között házasodtak és házasodnak még ma is sok helyen. Pár „had“-ból állott egy-egy falu, 4–5 családi nevet találunk egyik-másik faluban. Jelleméről, lelkiségéről a Bodroglók egyik jól ismerője ezt írta: „Életre való, önálló, szemes lett a Tisza árjával folyton viaskodó cigándi, együgyű, hasának élő a borban-búzában bővelkedő géresi . . .“ (Geöce S. A Bodroglók 5. o.)

Fejlett volt a vízzel kapcsolatos háziipar is; mint a gyékényfonás, kenderszövés. Megtartották ősi népviseletüknek több, jellegzetes darabját. Egészségügyi téren is nagy javulás következett be a szabályozás után. Azelőtt a lakosság 40–50 %-a esett áldozatul a mocsári betegségeknek. Ma ez a szám alig emelkedik az országos átlag fölé s hogy még mindig meghaladja azt, annak oka elsősorban a rossz ivóvízben rejlik. A korhadt növényi maradvány igen megrontotta a talajvizet.

A víznek ma már megközejejtőleg sincs az a tájalakító hatása, mint pár évtizeddel ezelőtt még volt, de hosszú évek, évtizedek munkája, más földrajzi tényezők kölcsönös hatásai sem lesznek elegendők ahhoz, hogy megkülönböztető tájjellegét megszüntessék.

Bánkúti Ferenc.

IRODALOM.

Borovszky Samu: Zemplén vármegye monografiája.

Dongó Gyárfás Géza: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez.
I.—XI. évf.

Ébner Sándor: A Bodroglók lápi községeinek településföldrajzi vázlata. Föld és Ember 1925. 3–4. sz.

Geöcze Sarolta: Bodroglók. — Klny. Magyar Gazdák Szemléje. 1901

v. *Kenessey István*: Csonka Magyarország vízszabályzó társulatai és azok gazdasági jelentősége.

Legenyei Bodnár János: A Bodrogköz kivándorlás szempontjából.

Gr. Mailath József: A Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat monografiája.

Trenkó György: A Bodrogköz régi vízrajza. Földrajzi Közlemények. 1909.